

РИСТО КРЛЕ И НЕГОВИТЕ МЕДИТЕРАНСКИ СВЕТЛИНИ И СЕНКИ

Една од спецификите на книжевноста е, особено во периоди на социјални премрежија и неизвесност за иднината, нејзиниот истражувачки предмет, нејзината мотивација, па и самиот облик на книжевно - уметничкото дело да се насочени кон проникнувањето во времето и непосредниот простор и низ тоа откривање на егзистенцијата, да се бара излез од трагичното. Таквата особеност се проектира и врз слободата на писателот за определување на неговиот агол на пристап кон изборот на книжевниот предмет и на неговото доживување. Оттука, пристапот на двајца писатели кон книжевно - естетскиот предмет и. кога се во истоветна социјална и егзистенцијална ситуација, не смо што не е истоветен, туку може да е и со плуралистички значења и со многустрани вредности.

Ваквата пулсација на книжевниот порив е особеност и на творештвото во зоната на Балканот во периодот меѓу двете светски војни. Во македонската книжевност, посебно во жанрот на драмата, заеднички белег и насушна потреба во овој период ќе биде токму изнесувањето на сопствениот хабитус низ трагањето по патилата на македонскиот човек и согледувањето на социјалните конфликти низ кои тој минува во својата историска судбина, во атмосфера на иконската тсма на печалбарството, тесно поврзана со националната егзистенција. од една страна и од друга, со тематските аспекти на осаменоста, недоразбирањето, деградацијата на човекот и апсурдноста.

Препознатливи траги на ваквата широчина на теми во контекстот за општествено - политичките околности и историската напнатост во кој живееше македонскиот народ во овој период, наоѓаме особено во делата на тројцата значајни претставници на творечкиот потенцијал на македонската драмска книжевност, Ристо Крле (1900 - 1975), Антон Панов (1902 - 1968) и Васил Иљоски (1902 - 1994), чиј подвиг истовремено ќе биде и афирмација на изворниот мајчин, тогаш проскрибиран, македонски јазик на кој беа напишани и поставени на сцената во едно време - невреме, нивните први драмски дела.

Предизвикот за творење смонтано ја покренa вродената дарба кај стружанецот Ристо Крле и од самоук занаетчија - чевлар откри во него особена

смисла за драмско перо со психолошки истанчени вредности. Во погоден момент се разоткрија и обилните пластови во неговата свест од македонското фолклорно богатство кои тој успешно ги вткаја во своето дело.

Самиот макотрпен живот и творечки пат на Ристо Крле заслужува посебна анализа зашто е своевиден податок и за проблемите на неговата современост. Ние меѓутоа овде ќе се определиме за проследување на еден дел од самосвојниот печат во творештвото на Ристо Крле - оној што му припаѓа на нашето поднебје, а што истовремено може да се поврзе, или се совпаѓа, со пошироките одредници на еден медитерански универзум, како тематски и морален контекст на неговото творештво.

Балканот како интегрален дел на Средоземието, навистина, уште во XV век го беше загубил своето рамноправно место во европската цивилизација, но затоа пак извесна негова предност во таа негова несреќа ќе биде тоа што духовните вредности на балканските народи се остваруваат во допир и средби на различни цивилизации, низ вкрстувања и проткајувања кои во тој мешовит живот на бројни култури и на големите книжевни системи од антиката, христијанството и исламот овде, во текот на вековите, не претставуваа само прототип на неединство, поделеност, омраза и судири, туку со нивниот плуралитет, имаа и своја друга можна алтернатива и визија, а тоа беше богатството на културни облици. приближување на форми и идеи, динамичност и толерантен однос спрема она што е поинакво, различно и што може да се хармонизира и да стане заедничко.

Како свет со богато духовно искуство и необична способност за прилагодување. Балканот имал и самиот да им понуди, и на Европа и на светот, еден многу богат духовен потенцијал преку своите преданија, легенди, мотиви. лирски исповеди или обредни и епски песни, како неистрошен дух од овој источен дел на Медитеранот и како облик на комуникација помеѓу минатите и новите времиња.

Дијалогот секогаш овде бил природна форма на комуникација, и во овој свет како и во оној т.н. „цивилизираниот“ каде исто така жестоко се мрази, се казнува и убива а што се смета за типични медитерански предизвик на судбината. Тој спецификум не се сведува, меѓутоа, само на народите од непосредното морско крајбрежие.

Кај Ристо Крле медитеранскиот елемент ќе биде автентично присутен како

негова естетска „*différencia specifica*“ од првиот негов драмски текст „Парите се отепувачка“, преку „Антица“ до „Милион маченици“ како најкарактеристични во оваа смисла. Тоа всушност ќе биде неговата творечка комнонента што и припаѓа на една самосвојна култура меѓу Балканот и Медитеранот и преку која Ристо Крле во својата индивидуалност ќе вклопи и многу нешто што е заедничко и на Медитеранот и на европската култура и цивилизација.

Кон драмата „Парите се отепувачка“, посебно, нашата драмска критика се наврќала повеќе пати¹ така што имало и приближувања и повлекување паралела меѓу ова драмско дело и, по содржина блискиот драмски текст на Албер Ками „Недоразбирање“. Ова секако поради нивниот заеднички мотивски именител, иако францускиот писател овде доловува и една поширока, филозофски слоевита, проекција за комплексноста на односот меѓу единката и светот во кој човекот е „Странец и за себе и за светот“, односно „апсурден човек“, заветен на осаменост и оттуѓеност, одделен од другите со еден непремостлив јаз од онтолошки вид.

Макар што двајцата автори работеле независно еден од друг и тоа Ристо Крле пет години пред Албер Ками (Првиот го напишал делото во 1938 година, а вториот во 1943 година) тие, во овие драмски дела, обајцата трагаат по изговорот за злото преку овој типично медитерански мотив за злосторство во недоразбирање и препознавање и се соочуваат со немоќта пред човековата судбина, што е инаку вечна тема, посебно во трагедијата, уште од хебрејската традиција, грчките митови и античкиот театар.

Трагичниот ефект што го постигнуваат кај гледачот овие две драмски дела досега до концепцијата на Аристотел од пред 2300 години, според која, дополнувајќи ја дефиницијата за трагедијата, во глава 14 од својата Поетика тој зборува за страшното и жалното и на писателот му препорачува овие чувства да ги вткае во собитијата на трагедијата и да ги бара. меѓу другото, во „страдањата што се вршат меѓу свои луѓе, како на пр. кога брат убива брата, или син татка си, или мајка сина си, или син мајка си ја убива или се готви да ја убие или да

¹ Меѓу другите, за ова пишувале: Јован Бошковски во Долгото патување на еден мотив во „Парите се отепувачка“ од Р. Крле, Македонска книга, Скопје, 1967; Александар Алексиев, Тврештвото на Ристо Крле исклучителна појава во нашата литература во „Основоположници на македонската драмска литература“, Мисла, Скопје, 1972; Мидораг Друговац: Ристо Крле, Современост, Скопје, 1972; Нада Момировска: За творештвото и личноста на Ристо Крле во „Избор од творештвото на Ристо Крле“, Македонска книга, Скопје, 1972;

стори некое друго слично зло дело“².

Кај Крле поставеноста, низ една ваква визура, на темата за неизбежната власт на судбината над човековиот живот, му дава на трагичното чувство едно судбинско значење на неминовност пред која секој напор е апсурден, слично како што е чувството на фаталност во античкиот грчки театар или во класичната трагедија на еден Расин, на пример, кај кого има и уште посложени психолошки состојби („Федра“, „Андромаха“). Ова е, инаку, една од главните теми воопшто во медитеранската традиција, како мит на трагичното кога човекот губи моќ да влијае врз самиот себе, слично на пример како во корзиканската „vendetta“ и таа моќ ја преземаат сили надвор од него.

Медитеранската оска кај Ристо Крле е структурирана, и не само во ова дело, и околу низа други елементи со медитерански *свејли* резонанси што истовремено претставуваат и фон со македонска специфика и вкоренетост во питомината на македонскиот пејсаж на Балканот. Меѓу другото, тука спаѓа користењето и инкорпорирањето од страна на Крле на фолклорното богатство и на народната мудрост како медитеранска колоритност, потоа играта на богатите светлини, сончеви и месечеви, македонското поднебје како медитерански сензибилитет и драмски интензитет, негувањето низ текстот на традициите на народниот бит и посебно вклучувањето на песната на жетварките како израз на среќата и радоста и на македонскиот менталитет. Медитеранската атмосфера кај Крле се постигнува, според тој, низ овој универзум што е сугериран преку летната жетва, белата погача, народните игри, поговорки, шеги, животни радости, како и емотивноста на ликовите воопшто. Но медитеранската препознатливост ја наоѓаме и во наизменичното контрапунктирање на светлото со *темни* резонанси - другата страна на поларитетот со светлото како што е заблудата и чинот на злоделото, или „Црното сонце“ пред трагичниот ден, за што како извор можеле да му послужат на Крле македонските митолошки песни за сонцето во Зборниците на Миладиновци и Шапкарев. Низ ваквите формално - изразни елементи се разоткриваат и мисловно - емоционалните односи на личностите.

Една пак од медитеранските противтежи во борбата за совладување на човековата судбина претставува егзилот, односно печалбарството како егзистенцијална борба. Ова претставува основа за разделбата која доведува до

² Аристотел, За поетиката (превод од Михаил Д. Петрушевски), Македонска книга, Скопје, 1939 год., стр. 37.

оттуѓување односно до недоразбирање што завршуваат со предизвикот на судбината, со апсурдност, злостор и со откривање на заблудата. Тој печалбарски трагизам, анализиран од повеќе животни агли (и преку животот на оние кои си одат како и на оние кои остануваат во родниот крај) води до тоа сите личности од семејството во „Парите се отепувачка“ да се загубаши. Трагичниот чин се сврзува со демонот на парите кои стануваат фетиш, извор на злото што ги поттикнува страстите и се заканува сосема да ги изобличи моралните вредности кај човекот. Туѓината пак во која тие пари тешко се заработуваат и која разоткрива повеќе слоеви на трагичниот печалбарски круг, всушност е нивната медитеранска трагика, таа е апсурдот за човекот од овие простори кој толку длабоко е вкоренет во родната грутка. Ова е уште еден аспект на атмосферата на напнатост, на фаталност во која не воведува авторот и која е во функција на постапката на контрастното сликање кај Крле.

Во меѓусебната игра за проверка на довербата и на приврзаноста, сите личности во драмата бараат излез од својата трагика, собеседник за добра реч и за дијалог кој меѓу овие луѓе е предуслов за духовен и физички опстанок. Но во таа потреба од збор кој може сè - и да уништи и да спаси, да заболи, но и да олесни на душата и да ја ублажи животната болка - тие, како во античките трагедии, не го изговараат клучниот збор, значаен за нивниот идентитет и препознавање. Сè се проектира судбински кон нешто што сигурно треба да се случи, да добие неизбежен тек, па така злосторството мора да се изврши, несвесно, како со Софоклевиот „Ојдип“.

Всушност, ваквата доминантна тематика за трагиката на човековиот живот во драмите на Ристо Крле се одликува со егзистенцијалистичка обоеност (нагласена посебно во „Милион маченици“), зашто тој, во основа, трага по човековото постоење, но борба за човечност и лична среќа, иако неговите личности на нашиот драматург, по своите проблеми и сензибилитет, ќе наликуваат на оние на еден Стриндберг, Кафка или Аламов и Бекет, сеедно што Крле ги немаше потребниот широк увид и комуникација со она што беше на други простори во тоа време или се најавуваше како нова тенденција во драмата.

Во поширок контекст присутноста кај Ристо Крле на ваква анализа на комплексноста на човековата личност значи секако и воведување на некои иновативни постапки. Тие се наловуваа спонтано, разоткривајќи се посебно низ

универзумот на неговите медитерански светлини и сенки. Ристо Крле беше успеал до таа степен да ги активира своите сензибилни и творечки потенцијали што во својот книжевен опус да изгради еден слоевит драмски свет кој, навистина, изнуркуваше од македонското поднебје, но се вклопуваше, во однос на уметничкото драмско структурирање, и во матрицата на медитеранското и европското живеење и творење. А тоа значи постигнување и на извесен универзализам што на неговото творештво му овозможува поуспешно интегрирање во светските книжевни развојни процеси.